

Het allerlaatste mooie jaar?

Het Jaarverslag van De Nederlandsche Bank

Prof. Dr. F. Hartog

Inleiding

De ontwikkeling is toch weer meegevallen. Maar hoe lang nog? Een jaar geleden koos ik als titel voor deze bijdrage: 'Het laatste mooie jaar?' Voor de nieuwe titel zie hier boven. Als het volgend jaar weer zou meevallen heb ik geen titel meer, althans niet in deze reeks.

Nu klaagt de president van een centrale bank vrijwel altijd. Hij is verantwoordelijk voor een facet van het economische gebeuren dat bijna steeds in de verdrukking komt. De politiek verwaarloost doorgaans evenwicht en stabiliteit. Dat wrekt zich altijd, maar met vertraging. Hoe lang laat de straf op de zonde op zich wachten? Soms langer dan we denken. Dan doet zich het gesignaleerde verschijnsel voor van een terugval die toch telkens even wordt uitgesteld.

De sombere toon die het Jaarverslag nu aanslaat heeft dan ook niet zozeer betrekking op het afgelopen jaar, maar op de dreigingen die zich ophopen in het lopende jaar. De president heeft het eerste kwartaal van 1991 nog kunnen meenemen en daar is hij niet vrolijk van geworden.

Toch slaat hij niet echt alarm. De bezwaren worden onderkoeld naar voren gebracht. Het helpt toch niet als hij alles dik aanzet. Wat dit betreft kan hij nu eenmaal niet tegen de politiek op. Het moet komen van rustig argumenteren. Ook wordt niet in ieder verslag alles tegelijk overhoop gehaald. Wat nu met name ontbreekt is – behoudens één constaterende alinea – een beschouwing over de problemen die samenhangen met het sterk toenemende beroep op uitkeringen, in verband met de wanverhouding tussen werkenden en niet-werkenden. Misschien gaat de president ervan uit dat ieder dit langzamerhand wel ziet. Maar wie het probleem ziet, ziet daarmee nog niet de oplossing.

Zoals gewoonlijk is de hand van de president het duidelijkst aanwezig in het algemene overzicht. Daarin en in de volgende meer gedetailleerde beschouwingen wordt begonnen met een bespreking van de ontwikkelingen in het buitenland. Het ligt voor de hand, die volgorde ook in dit besprekingsartikel aan te houden.

Divergentie van de internationale conjunctuur

Behalve op het gebied van de betalingsbalansen op lopende rekening is de conjunctuur in de toonaangevende landen enigszins gaan uiteenlopen. In de Angelsaksische landen is een recessie aan de gang, terwijl het Europese vasteland alleen maar een groeivertraging doormaakt. De verschillende delen van de wereld worden blijkbaar niet op dezelfde wijze geconfronteerd met de ontwikkeling in Oost-Europa en de nasleep van de Golfoorlog. Ook binnen de Europese Gemeenschap is de convergentie van de laatste jaren enigszins doorbroken. Er zijn dan ook wat meer spanningen ontstaan in het Europese Monetair Stelsel. Het is daarom minder eenvoudig geworden, alles glad te strijken door rentepolitiek. Dit betekent dat we toch niet geruisloos in de Economische en Monetair Unie terecht zullen komen. Er moet echt nog wel moeite worden gedaan, toenadering tot stand te brengen op het gebied van de financiële politiek. Dat brengt de president op het specifieke punt van de voorbesprekingen over het tot stand brengen van de Europese Centrale Bank. Vooraf echter nog iets over de invloed van de Duitse conjunctuur. Die is tweeledig. In de eerste plaats deelt de hoge Duitse rente zich mee aan ons land. Dat is een remmende factor. In de tweede plaats leidt de hoge bezetting van het Duitse produktie-

Prof. Dr. F. Hartog, oud-hoogleraar Algemene Economie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

apparaat tot extra invoer, met name ook uit Nederland. Die inwerkingen kunnen we niet anders dan ondergaan. Er is geen reële mogelijkheid, ons enigszins aan de Duitse onevenwichtigheden te onttrekken door de Duitse mark wat meer op afstand te houden. In goede en slechte tijden zijn wij aan het lot van de Duitse mark verbonden.

Europese Centrale Bank

De eerste fase van de Europese Monetaire Unie is ingegaan op 1 juli 1990. Deze houdt een volledige vrijgave van het kapitaalverkeer in, alsmede een versterkte coördinatie, met name op monetair terrein.

Verder heeft het comité van presidenten van centrale banken een ontwerp-statuuut opgesteld voor een Europees stelsel van centrale banken, bestaande uit een Europese Centrale Bank en daaronder de nationale centrale banken. Het stelsel moet als mandaat krijgen het nastreven van prijsstabiliteit in de gemeenschap en moet onafhankelijk van nationale of communautaire autoriteiten zijn taak kunnen vervullen. Deze beide onderdelen van het statuut spreken Duisenberg erg aan. Veelbelovend is ook dat het door de nationale presidenten met algemene stemmen is aanvaard. Maar dit betreft alleen de eindfase. Er kunnen zich nog duidelijke meningsverschillen voordoen over het tijdpad naar die eindfase. Op weg daarheen moet nog de tweede fase worden gepasseerd. Beoogd wordt, het begin daarvan op 1 januari 1994 te stellen. De vraag is nu vooral, in hoeverre dan ook de Europese Centrale Bank moet gaan functioneren. Duisenberg kiest daarbij voor vrij grote terughoudendheid. De Europese Centrale Bank is bedoeld voor een situatie waarin er één monetair beleid wordt gevoerd. In de tweede fase is het echter nog niet zo ver. Het monetair beleid berust dan nog bij de nationale autoriteiten. Als dan toch al een Europese Centrale Bank wordt opgericht zou deze dus nog niet kunnen functioneren. Het zou vooruitgrijpen op de toekomst zijn, waarbij dan alvast een voorlopig verlamde Europese instelling tot stand wordt gebracht. De president ziet de zin daarvan niet in en acht het zelfs waarschijnlijk dat dit het functio-

neren van de Europese Centrale Bank na de tweede fase zou kunnen benadelen. De tweede fase moet zijns inziens dienen om de voorwaarden voor het latere optreden van deze bank te verwezenlijken. Die zullen voornamelijk betrekking moeten hebben op toenadering in zake inflatie en lange rente, aanpassing van nationale wetgeving en het stellen van regels ten aanzien van begrotingstekorten. Belangrijk is dat de president en de minister van Financiën hierbij volstrekt één lijn trekken. De tegenstelling tot degenen die harder van stapel willen lopen is grotendeels nog het oude verschil tussen de regeringen die zeggen: we beginnen maar en zien dan wel, en de anderen die stellen: eenheid moet de bekroning zijn van toenadering en dat kan niet andersom. De president had daaraan nog kunnen toevoegen dat de vooropstelling van een monetaire unie bij de Duitse eenwording eveneens leert dat het paard dan achter de wagen wordt gespannen. Daar lag het politiek zo dat forceren van de ontwikkeling vrijwel onontkoombaar was, maar in de Europese gemeenschap kunnen we zorgvuldiger te werk gaan.

Het binnengebeuren

De beschouwingen in het Jaarverslag over de binnenlandse economie spitsen zich toe op de versnelling van de loonstijging, mede in verband met de druk op de winsten en de werkgelegenheid, de hardnekkigheid van het spaaroverschot en de ontwikkeling van de collectieve sector, in het bijzonder van het financieringstekort.

De *loonstijging* versnelde in 1990 sterk. De loonsom per werknemer in bedrijven steeg in 1989 nog slechts 0,5%, maar in 1990 niet minder dan 4,5%. Daarbij stond de toeneming van de arbeidsproductiviteit in 1990 onder de invloed van de vertraging van de conjunctuur. De ervaring leert namelijk dat minder productiegroei gepaard pleegt te gaan met minder stijging van de arbeidsproductiviteit. In feite nam de arbeidsproductiviteit maar half zo sterk toe als in 1989. Dit betekende een stijging van de loonkosten per eenheid produkt van 2,7% in 1990, waar tegenover in de twee voorgaande jaren een daling stond.

De sprongsgewijze loonstijging had voornamelijk

twee oorzaken. De eerste was de toegenomen spanning op de arbeidsmarkt. In 1990 nam de geregistreerde werkloosheid af met 44.000 personen en steeg het aantal openstaande banen met 25.000. Ondanks de nog steeds hoge geregistreerde werkloosheid (346.000 personen) betekende dit toch een toegenomen schaarste op delen van de arbeidsmarkt. Zoiets gaat altijd gepaard met aantrekkende lonen. In zoverre was de versnelde loonstijging dus de keerzijde van een overigens gunstige ontwikkeling. De andere oorzaak was volgens Duisenberg vermijdbaar geweest. De overheid koos bij de voortgezette sanering voor een vrij groot deel de weg van verhoging van lasten. Dat leidt tot afwenteling op de lonen. Vermindering van de uitgaven ten behoeve van de verlaging van het financieringstekort werkt volgens de president altijd minder slecht uit op de rest van de economie dan lastenverhoging.

De gevolgen van de versnelde loonstijging zijn nadelig. In de eerste plaats zijn de lonen weer een inflatiehaard geworden, doordat zij meer zijn gestegen dan de arbeidsproductiviteit. Wij zijn daardoor niet langer het land met de laagste inflatie in de Europese gemeenschap. In de tweede plaats is de arbeidsinkomensquote voor het eerst sinds lange tijd weer gestegen. Dit zet de winsten van het bedrijfsleven onder druk. Dat kwam bovenop de aantasting van de winsten door de hogere rente. In de derde plaats liep het concurrentievermogen van de Nederlandse industrie, gemeten aan de loonkosten per eenheid produkt, ten opzichte van het buitenland met ruim 2,5% terug, na in de beide voorafgaande jaren nog flink te zijn gestegen. Dit alles markeert een kentering van de gunstige conjunctuur van de laatste jaren. Vandaar vooral dat als titel van deze beschouwing gekozen is: 'Het allerlaatste mooie jaar?'. Het structurele *spaaroverschot* wordt zichtbaar als overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans. Duisenberg springt daar middenin, maar het kan misschien zin hebben, dit eerst even waar te maken aan de hand van enkele eenvoudige balansvergelijkingen. Daarbij worden de volgende symbolen gebruikt:

Y = nationaal inkomen
C = consumptie

I = investeringen
S = besparingen
M = invoer
E = uitvoer

Gemakshalve worden onder C, I en S ook de consumptie, de investeringen en de besparingen van de overheid begrepen.

In de eerste plaats vormen de besparingen het niet geconsumeerde deel van het inkomen. Dus:

$$Y = C + S \quad (1)$$

Verder zijn de totale bestedingen aan Nederlandse goederen en diensten gelijk aan C + I + E. Trekken we daar de invoer af, dan houden we over de som van de toegevoegde waarden, dus het nationale inkomen.

De bestedingsvergelijking wordt dan:

$$Y = C + I + E - M \quad (2)$$

We kunnen vervolgens de beide rechterleden van de vergelijkingen (1) en (2) aan elkaar gelijkstellen en daaruit C wegschrappen. Als we bovendien I naar het linkerlid overbrengen houden we over de vergelijking:

$$S - I = E - M \quad (3)$$

Het eerste lid van vergelijking 3 geeft het spaaroverschot weer, het tweede lid het betalingsbalansoverschot op lopende rekening.

Maar nu de vraag waardoor het komt dat het Nederlandse spaaroverschot zo hardnekkig is. Er liggen ten dele tegengestelde ontwikkelingen achter. Een zeer belangrijk deel zijn de besparingen van de pensioenfondsen en levensverzekeringmaatschappijen. Daarin wordt het fondsvormingsstelsel van onze pensioenvoorzieningen tot uiting gebracht. Blijkbaar is onze huidige bevolkingsstructuur zodanig dat er wat dit betreft nog steeds meer wordt opgebouwd dan ingeteerd. Voor de rest werken er twee ontwikkelingen tegen elkaar in. De bedrijfsbesparingen zijn in de afgelopen jaren sterk toegenomen en de overheidsbesparingen zijn negatief geworden. De bedrijfsbesparingen worden echter aangetast

door de reeds vermelde ontwikkelingen van versterkte loon- en rentestijging. Dat kan het investeringspeil en daarmee de werkgelegenheid in gevaar brengen. Meer in het algemeen ziet Duisenberg slechts één wenselijk middel tot vermindering van het spaaroverschot: stimulering van de binnenlandse investeringen door verbetering van het functioneren van de arbeidsmarkt, bevordering van een gematigde inkomensontwikkeling en een lastenbeleid dat op deze doelstellingen is gericht. Hij zegt het niet in het Verslag, maar op de persconferentie kon hij het blijkbaar niet meer ophouden: overheid, blijf af van de pensioenvermogens van de institutionele beleggers. Dat is probleemverschuiving en geen probleemoplossing. Tevens kondigde hij daarbij aan een advies van de Centrale Economische Commissie, het hoogste ambtelijke adviesorgaan van het kabinet, waarin deze zienswijze nader wordt onderbouwd. Dan komt de belangrijkste reden voor bezorgdheid van de president: het weer uit de hand lopende *financieringstekort*. Ondanks de maatregelen van de tussenbalans gaat het volgens de president in dit jaar weer helemaal verkeerd. Om op het voorgenomen tijdspad te blijven acht hij in 1991 een totale ombuiging nodig van niet minder dan f 9 miljard. Alleen dan komt het tekort volgens hem terecht op 4,75% van het nationale inkomen, wat de doelstelling van het financiële beleid voor het lopende jaar is. Hij baseert deze pessimistische kijk op het feitelijke verloop van de 12 maanden t/m maart 1991, waarin het is opgelopen tot 6,75%.

'Kom, kom', zeggen minister Kok, de woordvoerders van de beide regeringspartijen in de Tweede Kamer en de vertegenwoordigers van de vakbeweging. Zij denken dat het om een tijdelijke verslechtering gaat, door tegenvallers die wel weer terecht komen. Steun krijgt Duisenberg op dit punt van de VVD en de werkgeversorganisaties. Met name gaan daar de handen op elkaar omdat Duisenberg de financiële sanering alleen wil zoe-

ken in uitgavenverlaging en niet in lastenverzwaring. Hij wijst er ook met klem op dat Nederland wat dit betreft hard op weg is, een buitenbeentje te worden in de Europese gemeenschap. Het zou daarom volgens hem heel goed mogelijk zijn dat ons land tot de orde zal worden geroepen als de coördinatie van het financiële beleid van start gaat. De zaak op haar beloop laten maakt haar, zo zegt hij, alleen maar erger. Bij langer wachten zijn nog pijnlijker maatregelen nodig.

Slotopmerkingen

Na lezing van het Jaarverslag vraagt men zich af of het kabinet dit alles inderdaad met een schouderophalen van zich af kan zetten. De kritiek op het kabinetsbeleid is juist door haar terughoudendheid des te indringender. Het kabinet wordt echt met de billen blootgelegd.

Staatkundig gezien kan men de kritiek van de president inderdaad naast zich neerleggen. Het is geen beleidsstuk. Daardoor kan het ook geen discussiestuk zijn in de Kamer. Maar dat kan het wel worden, als de oppositie meer alert is. Zij kan namelijk aan het kabinet of de minister van Financiën vragen, te trachten de argumenten in het Jaarverslag te weerleggen en over dat regeringsstuk een debat te houden.

Het kabinet of afzonderlijke leden daarvan worden wel voor minder naar de Kamer ontboden. Ik heb deze gedachte al eens eerder naar voren gebracht en zij laat mij maar niet los. De Kamer kan deze gelegenheid ook aangrijpen om het kabinet al vast harde richtlijnen mee te geven voor de opstelling van de begroting. Daaraan wordt binnenshuis juist in deze dagen begonnen, zodat er nu nog tijd is, verlangens van de Kamer te verwerken. Als de begroting er eenmaal is leert de ervaring dat er intussen al zoveel vast ligt dat er nog maar marginale wijzigingen mogelijk zijn. Maar als Duisenberg gelijk heeft moet er veel meer gebeuren dan marginale bijstelling van het beleid.